

Людмила Ковтун
здобувач ступеня д-ра філософії,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-7050-4907
Email: vintagelk@ukr.net

КОЛОРИСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Нинішня ситуація в Україні є доволі непростою: восьмий рік триває російсько-український збройний конфлікт, у суспільстві відбуваються системні зрушення й зміни, кардинальна переоцінка цінностей і продукування якісно нових соціокультурних парадигм. В цих умовах активізуються різнопланові конфлікти: міжособистісні, міжгрупові, міжпартійні тощо. Українські військові, які брали участь в Антитерористичній операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС), потребують якісного лікування, відновлення втрачених функцій, соціальної, фізичної і психологічної реабілітації та повернення до повноцінного життя.

Стаття присвячена вивченню особливостей колористики як інструмента теоретико-емпіричних досліджень конфліктів будь-якого рівня. Доведено, що сприймання людиною різних кольорів залежить від її емоційного стану, а також від її прихильності до одних кольорів, байдужості до других та неприйняття третіх. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що колір є базовим компонентом і атрибутом культури будь-якої спільноти. Кольори пов'язуються із надзвичайно різноманітною системою асоціацій, образів, значень, смислів, символів, які є носіями інформації про традиції, ментальність, етнічну картину світу, національний характер, національний образ світу різних народів. Проведене дослідження дозволило визначити важливу роль колористики при вивченні конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів.

Проаналізовано дослідження з використанням колірної тесту М. Люшера, в якому були виявлені індивідуальні й колективні закономірності конфліктизації різних сфер життя в умовах російсько-українського міждержавного збройного конфлікту. Колірний тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження» конфліктності й стресових станів на початковій стадії їх розгортання. Ця методика надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами, дозволяючи виявити компенсаторні можливості суб'єктів. Конфліктизаційний вимір тесту М. Люшера є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації ветеранів АТО й ООС, оскільки може виявляти передконфліктні, конфліктні та постконфліктні стани суб'єктів.

Ключові слова: конфлікт, конфліктність, збройний конфлікт, ветерани, колір, формування діагностичної функції кольорів, 8-кольорова версія тесту Люшера.

Liudmyla Kovtun
Ph.D.-candidate,
Center for Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COLORISTICS AS AN INSTRUMENT OF THEORETICAL AND EMPIRICAL RESEARCH ON CONFLICTS

Abstract. The current situation in Ukraine is quite difficult: the Russian-Ukrainian armed conflict has been going on for eight years, systemic shifts and changes are taking place in society, cardinal reassessment of values and production of qualitatively new socio-cultural paradigms are taking place. In these conditions, various conflicts intensify: interpersonal, intergroup, interparty, and so on. The Ukrainian military, which took part in the Anti-Terrorist Operation (ATO) and the Joint Forces Operation (JFO), needs quality treatment, restoration of lost functions, social, physical and psychological rehabilitation and return to full life.

The article is devoted to the study of the peculiarities of coloristics as a tool of theoretical and empirical research of conflicts of any level. It is proved that a person's perception of different colors depends on the emotional state, as well as attachment to one some colors, indifference to the second colors and the rejection of the third colors. The study allows us to conclude that color is a basic component and attribute of the culture of any community. Colors

are associated with an extremely diverse system of associations, images, meanings, meanings, symbols, which are carriers of information about traditions, mentality, ethnic picture of the world, national character, national image of the world of different peoples. The study identified the important role of color in the study of conflict of both individual and collective actors.

The research with the use of M. Luscher's color test in which individual and collective laws of conflict of various spheres of life in the conditions of the Russian-Ukrainian interstate armed conflict were revealed is analyzed. M. Luscher's color test is a unique "early warning system" for conflicts and stressful situations at an early stage of their deployment. This test also provides additional information for psychotherapeutic work with patients, allowing to identify the compensatory capabilities of the subjects. The conflictizational dimension of the M. Luscher test is extremely important for the psychological rehabilitation of ATO and OOS veterans, as it can detect pre-conflict, conflict and post-conflict states of subjects.

Keywords: conflict, conflictity, armed conflict, veterans, color, formation of the diagnostic function of colors, 8-color version of the Luscher Test.

Постановка проблеми. Нинішня ситуація в Україні є доволі непростюю: восьмий рік триває російсько-український збройний конфлікт, у суспільстві відбуваються системні зрушення й зміни, кардинальна переоцінка цінностей і продукування якісно нових соціокультурних парадигм. В цих умовах активізуються різні конфлікти: міжособистісні, міжгрупові, міжпартійні тощо. Українські військові, які брали участь в Антитерористичній операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС), потребують якісного лікування, відновлення втрачених функцій, соціальної, фізичної і психологічної реабілітації та повернення до повноцінного життя. Відомо, що метою фізичної та психологічної реабілітації є не тільки збереження, але й відновлення фізичного та психічного здоров'я учасників бойових дій, профілактика агресивної, конфліктної та саморуйнівної поведінки. Формами психологічної реабілітації є психологічна діагностика, психологічне консультування, психологічна просвіта й інформування, психологічна підтримка і супровід, різні види психотерапії [1] тощо. У зв'язку з цим доволі актуальним є визначення ролі колористики та колористичних уявлень у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів. Адже колористика може бути важливим інструментом теоретико-емпіричних досліджень конфліктів будь-якого рівня.

Аналіз наукових публікацій. Науковці вважають, що колористика (від лат. «color») – це розділ кольорознавства, що вивчає закономірності застосування кольорів у різних сферах людської життєдіяльності, де колір використовується як один з виразних засобів. Кольорознавство – це наука про колір та колористичні уявлення людей, яка концентрує знання про природу кольорів, про їхні основні характеристики та функції, про колірну гармонію та колористичну культуру. Відомо, що колір є однією з фундаментальних ознак буття. Колір обумовлює візуальне сприймання, має значний вплив на свідому та підсвідому сфери людини, може змінювати ставлення людини до будь-яких об'єктів, може детермінувати реакції та дії людей. Сучасні дослідники інтерпретують колір насамперед як: а) світлове явище, яке стосується візуального сприймання, дозволяючи людям розрізняти різні явища й об'єкти, котрі за відсутності кольорів здавалися б однаковими, б) ознаку об'єктів і явищ,

що виникає завдяки світлу, яке випромінюється або відбивається цими об'єктами і явищами. Основними властивостями кольору є тон, яскравість, хроматичність і насиченість. Представники багатьох професій (художники, архітектори, дизайнери, психологи та ін.) можуть використовувати колір як потужний інструмент впливу на людей та діагностики багатьох їхніх характеристик.

Колір як давня реальність людського буття і особливий соціокультурний феномен має тривалу традицію вивчення і входить в проблемне поле багатьох наук, таких як філософія (Аристотель, Платон, І. В. Гете, О. Лосев та ін.), фізика (І. Ньютон, Р. Івенс, Ч. Ізмайлов, Ч. Педхем, Дж. Сондерс, Є. Соколов та ін.), психологія (Л. Виготський, В. Оствальд; Р. Арнхейм, М. Серов, П. Яньшин та ін.), мистецтвознавство і естетика (І. В. Гете, Г. В. Гегель, В. Кандинський, Б. Манаків, В. Нестеренко та ін.), культурологія (В. Тернер, Л. Миронова, Е. Бенц, М. Серов та ін.) [4; 5; 6; 7; 11; 12; 14; 16; 22; 23; 24; 26; 27; 28; 32; 34; 36]. Кольори вивчаються з точки зору словотворення (Є. Коміна, Л. Полубиченко, А. Василович, І. Дегтяр та ін.); їх семантичного розвитку (Р. Алімпієва, П. Антоненко, Р. Булигіна, В. Гак, Н. Пелевіна та ін.); в порівняльному і порівняльно-історичному аспектах (Є. Іссерлін, Л. Грановська, А. Брагіна, В. Гак, Н. Бахліна, Р. Алімпієва, О. Огурцова, А. Івахницька, В. Кульпіна, Ю. Норманська та ін.); з позицій психолінгвістики (Р. Фрумкіна, Дж. Лакофф, Є. Рахіліна, К. Роу та ін.) та лінгвокультурології (С. Григорук, І. Макеенко, В. Маслова та ін.) [5; 15; 17; 18; 20].

Колір, з одного боку, розглядається як явище, що визначає візуальне сприйняття навколишньої дійсності, з іншого – як функціонально навантажена інформаційна система, наповнена значеннями, а також емоційним та смисловим змістом. Колір і світло – це дві сторони одного явища, оскільки освітлення завжди поєднується із забарвленням. Кольори дають можливість різним формам життя орієнтуватися, спілкуватися і взаємодіяти з урахуванням специфіки біологічного виду кожної особини. Біологічні функції кольору можуть впливати на естетику культурного простору, визначаючи можливі форми візуальної комунікації між людьми. Комунікативний, експресивний та смисловий потенціал кольору змінюється по мірі культурного розвитку як окремих індивідів, так

і соціумів у цілому. Колір може відобразитися у всіх сферах людського життя: у словах, образах, зображеннях, об'єктах, структурах простору та діях. Колір є не тільки найбільш важливим інструментом естетичного оформлення середовища, він здатний формувати й підтримувати колективну й індивідуальну ідентичність, впливати на становлення у людини системи уявлень та світогляду.

Колористичні уявлення українців є особливою соціокультурною реальністю, що має світоглядне значення і виступає засобом репрезентації соціальних, економічних та владних відносин, а також природних, соціальних, часово-просторових і духовних (морально-етичних, художньо-естетичних, ціннісно-сміслових) та інших явищ в індивідуальній свідомості етнофорів. Ми розглядаємо колористичні уявлення як своєрідний засіб «полегшення» функціонування когнітивних процесів. Адже колористичні уявлення допомагають суб'єкту (як індивідуальному, так і колективному) певним чином упорядкувати і зрозуміти оточуючий світ, категоризувати його прояви і побудувати власний образ світу. Вони формуються на основі повсякденного досвіду, виступаючи потенційним підґрунтям для смислоутворюючих процесів. Поза колористичними уявленнями неможливе повноцінне існування й відтворення значної кількості соціокультурних феноменів.

Аналіз публікацій останніх років свідчить, що, в основному, науковці вивчають проблеми сприймання кольорів (див. наукові дослідження Ф. Біррена, З. Богуславської, А. Боярського, Л. Венгера, І. Венсєва, О. Запорожця, Ч. Ізмайлова, Й. Іттена, А. Мелік-Пашасєва, О. Обозова, Ч. Педхема, Є. Соколова, Ж. Сондерса, Ю. Фоміної, А. Черноризова та ін.), а також психологічні особливості впливу кольорів на людину (Р. Арнхейм, Б. Базима, М. Серов, Л. Шалімова, П. Яньшин та ін.). Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, С. Жижек, Ж. Лакан, Д. Макдугал, М. Мід, Дж.Т. Мітчелл, Дж. Рубі, М. Фуко, П. Хенлі, К. Янг та інші науковці досліджували різні феномени візуальної культури.

Цивілізаційний поступ давніх суспільств, розвиток нових форм господарської діяльності (скотарства, землеробства), соціальної організації спільнот та духовної сфери людей зумовили розширення базової тріади кольорів, до якої долучилися синій (копір неба і води), жовтий (копір піску й землі (у деяких регіонах)) і зелений (копір рослинності) [23, с. 10-11]. Семантика природних кольорів почала поширюватись на кольори жител, одягу, знарядь праці, зброї і татувань. Проте колористична культура давніх народів ще не була багатокольоровою [21, с. 7; 9].

У працях В. Тернера, В. Медведєва, Л. Миронової та багатьох інших вчених [21, с. 6-9; 24, с. 27-28; 31, с. 14-21] показано, що з давніх-давен люди намагалися зрозуміти специфіку впливу кольорів на людську поведінку і психічні стани, вони прагнули за допомогою кольорів впливати на різних

суб'єктів, а також використовували кольори з метою створення зручного середовища для проживання власного роду, для штучного відтворення об'єктивної реальності в наскельних та інших зображеннях. Найбільш ранні спроби використання кольору пов'язані з його застосуванням у ритуальній практиці. Давні люди помітили, що окремі речовини можуть залишати кольоровий слід на камінні. Первісні «художники» використовували для цього переважно рослинні органічні барвники, вохру, кров, деревне вугілля та попіл. Багато малюнків цих давніх «художників» збереглися до нинішнього часу (подібні зразки, зокрема, були знайдені у печерах Ласко та Кастільо (Франція), в печері Альтаміра (Іспанія), на скелях Скандинавії, плато Тассилі (Африка), а також на території Кам'яної Могили (Україна); на сьогодні відомо більше сорока печер з палеолітичним живописом на території Австралії, Південної Африки, Іспанії, Франції та Росії). Багато зображень були кольоровими, найчастіше використовувались білий, чорний і червоний кольори [31, с. 80-82, 125-147] (наприклад, зображення людей на перших наскельних «малюнках» мали верхню частину тіла червоного кольору і ноги – чорного кольору), у більшості з них були збережені пропорції [22, с. 172-187; 23; 24, с. 27-28; 35]. Одним з найвищих досягнень людства в оволодінні кольором є образотворче мистецтво (яке «використовує» як зображально-виразні й експресивні, так і знаково-символічні функції кольорів) [2; 3].

Первісні люди не тільки сприймали природне середовище, але й трансформували його у своїх уявленнях. В. Тернер, Б. Шашлов, Л. Миронова, В. Медведєв довели, що вже первісні люди співвідносили певні кольори з вогнем, водою, землею, кров'ю, молоком [21, с. 6-7; 24, с. 25-28; 31, с. 125-147] тощо. І цим життєво важливим об'єктам відповідали червоний (вогнь, кров), білий (молоко, сперма) і чорний (земля, вода) кольори. В. Тернер, Л. Миронова, В. Маслова і К. Роу вважають, що спочатку первісні люди виокремили червоний колір (як колір крові, вогню, богів, царів, жерців і магів), який символізував сонце, тепло, життя, силу, пізніше виокремили білий (який свідчив про причетність до Бога) і чорний (який уособлював родючу землю) [20; 26, с. 7-46; 31, с. 80-82, 99]. Відомо, що ця базова тріада кольорів (що використовувалась упродовж багатьох тисячоліть) не тільки була засобом семантизації певних форм людської життєдіяльності та уявлень людей про навколишній світ, але й стала фундаментальним підґрунтям для постання нових колористичних класифікацій [17, с. 292-295].

В. Тернер, Х. Керлот, Л. Миронова, В. Рабинович зазначають, що поступово відбувається перехід до формування етноспецифічних варіантів класифікацій, тому в культурах Стародавнього Єгипту, Індії, Китаю, Греції та Риму сформувались доволі відмінні системи колористичних класифікацій [23, с. 10-14]. Зокрема, колористика Давнього Китаю базується на міфічних

уявленнях, практиці ворожіння та господарській діяльності. Основними космоутворюючими числами тут стають «2» (інь-ян; жіноче і чоловіче; земне і небесне; темне і світле), «3» (тянь, жень, ді; небо, людина, земля) і «5» (у сін; п'ять першоелементів світобудови; п'ять звуків (пентатоніка); п'ять основних кольорів; п'ять основних координат простору). При цьому кольори співвідносяться з іншими явищами і об'єктами [13, с. 62-71; 15, с. 225-233, 432-439; 23, с. 11; 20]. Отже, основні кольори відповідали п'ятьом фундаментальним природним першоелементам Світобудови, китайці вважали, що енергію Вогню репрезентує червоний колір, енергію Землі – жовтий, енергію Води – чорний, енергію Металу – білий, а енергію Дерева – зелений (синій) [23, с. 11; 21, с. 145; 29].

У давнину в багатьох країнах Сходу кольором трауру був білий колір, оскільки це пов'язувалося з фундаментальними засадами східної філософії, що співвідносила смерть людини з її духовним очищенням та переходом в інший світ. У Давньому Єгипті зелений колір ототожнювався із зеленими берегами Нілу, жовтий – з кольором піску пустель, голубий – із кольором неба. Відомо, що самі єгиптяни називали свою країну «kmt» (Кемет) або Та-кемет, що в перекладі означає «чорний» або «чорна земля», а точніше – «чорнозем», на честь родючої чорної землі, якою славився Єгипет з давніх часів [23, с. 13; 25, с. 44; 33, с. 32].

Л. Миронова, М. Серов, А. Вежбицька та Л. Самаріна наголошують, що «гендерний вимір» колористичних уявлень виокремився доволі рано, наприклад, у Давньому Єгипті колір розписів мав відповідати усталеним канонам: чоловічі фігури писали брунатним і червоно-коричневим кольором, а жіночі – жовтим (фарбуючи при цьому волосся переважно чорним кольором). В Тибеті білим кольором символізували Небо і чоловіче начало, а чорним – Землю і жіноче начало. Земля (як репрезентант «жіночого») у Китаї символізується жовтим кольором, у Греції – оранжевим, у Північній Америці – червоним, в Україні – чорним [6, с. 238]. Індійський бог Пуруша (Прабатько земного і небесного) сяє як золото, він має золоту бороду і золоте волосся. У Давній Греції типowo «чоловічим» кольором вважався синій, оскільки синім кольором фарбували бороди статуй [23, с. 13, 132]. Отже, гендерні відмінності простежуються і в специфіці татування давніх народів, і в гендерно-диференційованій колористичній репрезентації давніх божеств, і в особливостях кольорів одягу наших сучасників.

Н. Кривда звертає увагу на можливості пізнання уявлень давніх слов'ян, їх духовно-психологічних станів, культивування яких робить можливим філософську рефлексію; визначення образів-матриць, які стануть основою формування філософських категорій у процесі духовного досвіду [18, с. 42-43]. В. Табачковський стосовно міркування щодо «філософії миттєвості» мистецтва, або

«філософії бачення» як сфери здатності «бачити явища першим світлом» виділяє світоглядну функцію унаочнення сутнісної плюральності й водночас цілісності Буття [30, с. 97]. С. Кримський вказує на наслідування в українському бароко ідеї світла, закладеної ще ареопагітиками як принципу світобудови. Вчений підкреслює культ візуалізації духовних цінностей українського народу в художньому розписі храмів як «Біблії для неграмотних», де «... нестримний потяг до наочного розкриття духовного світу, що спостерігається в Україні в епоху бароко, може бути розцінений як справжній вибух ейдетичних образів. Духовні явища, що споконвічно розглядалися як прерогатива царини абстракції, формоутворення чистого духу, набувають у цей час предметно-образного статусу» [19, с. 86]. Мистецтво барокової культури було конкретно наближеним до візуального розкриття духовного образу, а також осмислення гравюр як тез до філософування [19, с. 87].

Д.І. Войтович досліджував особливості розвитку традиційної колористики сільського житлового будівництва у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях України у другій половині XIX – на початку XXI ст. Він проаналізував колористичні утворення предметно-просторового середовища етнографічних районів названої території, розглянув етапи розвитку сільського житло будівництва на даній території, які були пов'язані із змінами в політичному, соціально-економічному та культурному житті [7].

Світоглядне значення колористичних уявлень підкреслює у своїх дослідженнях Н. Авер'янова. Авторка, аналізуючи виховний потенціал образотворчого мистецтва, враховує його специфіку – зображальність, візуальність, статичність, просторовість та наявність багатого наочного мистецького матеріалу, що важливо і необхідно для виховного процесу. Н. Авер'янова підкреслює, що особлива місія українського образотворчого мистецтва – поєднувати національне та мистецьке, давати синтез сутнісних параметрів українського буття в усьому обсязі, розвивати смислові зв'язки особистості з національною спільнотою [2; 3].

Існує досить багато досліджень в галузі філософії та психології кольору. Це праці присвячені загальним питанням колористики [4; 5; 14], психосемантиці кольорів [12; 36], особистісним чинникам колірних переваг [11; 34], психодіагностичним можливостям тесту Люшера [32]. У цих працях переконливо доведено, що індивідуальний смисл кольорів для конкретної людини виражається передусім у «функціях» кольорів, у характері ставлення людини до них. Завдяки функціональному значенню кольорів людині може відкритися ціла сфера відчуттів і переживань, що визначається станами й властивостями даної людини, яка здатна сприймати й відображати певні кольори. У монографії О. Ісаєва і Д. Теплих здійснюється філософський аналіз феномена

кольору в теоретичному мисленні та творчості художника-живописця. Виявляються й аналізуються три парадигми пізнання кольору – метафізична, природнича й гуманітарна, які об'єднуються під спільним знаменником когнітивістської традиції (метадігми) [16]. Враховуючи дослідження попередників, ми пропонуємо досліджувати колористичні уявлення українського народу на базі концепції соціальних уявлень, що розроблена такими вченими, як С. Московічі, Ж. Абрик, Х. Херзліш, Д. Жоделе та ін. [37].

Метою статті є визначення ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури показує, що кольори **супроводжують людину** все її життя. Вже в утробі матері дитина сприймає червоно-рожеве сяяння, яке «супроводжує» її комфортне буття до моменту народження. Після народження дитину оточують кольори, що помітно **впливають** на її організм, нервову систему та психіку. Кольори можуть **активізувати** певні емоції та почуття, фізіологічні й поведінкові реакції. Конкретне **ставлення** особи до певного кольору зумовлюється культурними традиціями спільноти, світоглядними орієнтаціями, індивідуальними вподобаннями і смаками.

Колористичні уявлення давніх народів були представлені у стародавніх магічних, алхімічних, астрологічних та релігійних текстах, в ритуальній практиці, а також в кольорових елементах прикладного мистецтва. З давніх-давен людям було відомо, що червоний колір **збуджує**, зелений – **заспокоює**, чорний – **пригнічує**, а жовтий сприяє **позитивному** настрою. В Єгипті, Індії, Китаї вже у давні часи використовувались **лікувальні властивості** різних кольорів. Хоча ці магічні знання передавалися тільки посвяченим, але використовувалися вони досить часто (для повернення удачі й благополуччя, для відновлення здоров'я, для знесилення супротивників та знищення ворогів). Вже в давні часи у багатьох країнах (Єгипет, Китай, Давня Греція і Рим) відбувалось не тільки **ототожнення** кольорів з важливими в житті людини об'єктами, речовинами та стихіями, але і їх **міфологізація**, не тільки **співвіднесення** кольорів зі світом богів та світом людей, але і їх використання для **лікування** та **діагностики хвороб**. З давніх часів колір був тісно пов'язаний з багатьма ремеслами. Безумовним є зв'язок кольору з живописом та з іншими видами мистецтва взагалі. Ідейно-образні, знаково-символічні й ціннісно-сміслові функції кольорів найкраще зберігаються в образотворчому мистецтві, в народних казках, загадках, приказках, а також у крилатих висловах.

Таким чином, колір є однією з найважливіших, найочевидніших і найяскравіших характеристик оточуючого світу та людського буття. Дуже важко знайти хоча б один об'єкт чи предмет, який би не мав кольорових елементів, важко також назвати сферу

людської діяльності, в якій не були б присутні колористичні характеристики. Здорова людина сприймає весь навколишній світ у кольорі, адже **люди почали сприймати кольори набагато раніше, ніж форму предметів та мову**. Відомо, що приміщення, пофарбовані в теплі відтінки, потребують менше опалення (ніж ті, що пофарбовані в холодні кольори). Окремі кольори мають **лікувальні властивості**, наприклад, біль знімають відтінки блакитного, помаранчевий колір надає сил, зелений – заспокоює.

Сприймання кольорів формувалось у людей в результаті певного способу життя та взаємодії з навколишнім середовищем упродовж тривалого часу. Особливості **ставлення** до кольорів визначалися характером життєдіяльності та культурою певного народу. В будь-якій етнічній та національній культурі колір завжди відігравав провідну роль, з огляду на його тісний зв'язок з філософським та культурологічним осмисленням світу. Тому окремі питання колористики входять у проблематику багатьох наук: філософії, культурології, психології, етнології, естетики, мовознавства, етнолінгвістики, психосемантики та ін. І в цих науках існує дуже широкий спектр **розуміння і трактування** кольору. Зокрема, в рамках кожної з цих наук колір розуміється і вивчається по-своєму, відповідно до завдань і постулатів конкретної галузі знання.

Сьогодні колір визначається як суб'єктивна характеристика світла, що відображає здатність людського зору розрізнити частоту електромагнітних коливань у області видимого світла. Сприятий колір (випромінювання або об'єкта) залежить від його спектру та психофізіологічного стану людини. Колір є одним з найбільш цікавих і неординарних явищ природи, оскільки він не тільки **передає** суттєву інформацію про об'єкти й предмети оточуючого світу, але й може **впливати** на поведінку і психіку живих істот, на думки, ставлення й почуття людей. Колір та всі процеси і явища, пов'язані з ним, можуть розглядатися і як суто **природне** явище, і як **культурно-мистецький** (або художній) феномен. Містком між «природним» та «культурно-мистецьким» тлумаченням Світла й Кольору є **психологічне** та **світоглядне** розуміння колористичних уявлень людини, адже будь-який акт сприймання Світла й Кольору людиною завжди супроводжується цілою низкою образів, асоціацій і уявлень, пов'язаних з цими мега-феноменами. Використовуючи **онтологічний підхід**, ми розглядаємо **колір як соціокультурний концепт**, що фіксує унікальну **сміслову інформацію** про колорит автохтонного природного середовища певної спільноти, про своєрідний **«колірний супровід»** звичаїв і традицій цієї спільноти, про особливості **«колористичного виміру»** її географічного розташування, історичного шляху, ментальності, світогляду та художнього бачення світу.

Самореалізація людини в рамках соціального й природного буття передбачає усвідомлення

смыслових засад власного буття, адже люди мають потребу пов'язувати свою життєдіяльність з чимось вищим, важливим, сакральним, що могло б надати життю певного сенсу і було б своєрідним опертям в індивідуальному житті. Потреба в **онтологічному оперті** глибоко вкорінена і в умовах людського існування, і в самій внутрішній природі людини. У цьому контексті духовність є способом самоконструювання особистості, репрезентуючи її сходження до найвищих ціннісних інстанцій власного буття. Світоглядні системи при цьому збагачують внутрішній світ людини сукупністю орієнтирів (як у навколишньому світі, так і у власному бутті), необхідними екзистенційними істинами, що формують її духовність. Отже, колір, як атрибутивна властивість буття людини, якраз і виражається в тому, що стає однією з форм певного **онтологічного опертя**, в якому можуть інтегруватися і профанні, і сакральні виміри людського буття. Різні форми подібного онтологічного опертя знаходяться у глибинних структурах світогляду. Необхідно також враховувати, що «і етнічна картина світу, і національний образ світу, і світоглядні системи (міфологічні, релігійні, науково-філософські) українського народу репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття» [9; 10].

Таким чином, різноманітними є як сфери застосування кольору, так і наукові дослідження цього феномена. Колористичні уявлення виконують у системі світогляду (як індивідуального, так і колективного) важливі **функції**: відображальні, пізнавальні, емоційно-почуттєві, розвивальні, інформаційні, ідейно-образні, трансляційні, експресивні, художньо-естетичні, комунікативні, зберігальні, креативні, ціннісно-смыслові, ідентифікаційні, діагностичні тощо. Світоглядна функція колористичних уявлень полягає в тому, що вони допомагають формувати певний погляд на світ та ставлення до нього, систематизувати, розширювати знання людей про світ, людство, суспільство; можуть виконувати роль активного регулятора діяльності; допомагають зрозуміти світ як єдине ціле і визначити у навколишньому світі місце людини; сприяють формуванню загальної системи розуміння природи, людини, суспільства в їх сутнісних характеристиках; допомагають осмислити, обґрунтувати світоглядні ідеали; колористично маркують принципи самого життя, які визначають характер діяльності людей. Отже, колористичні уявлення служать **когнітивно-емоційним підґрунтям** (або «обрамленням») світогляду, розширюють знання людей про світ, людство, суспільство, допомагають зрозуміти світ як єдине ціле і визначити у навколишньому світі місце людини (див., наприклад, «**багровіти від гніву**», «**чорніти від горя**», «**біліти від страху**», «**червоніти від сорому**», «**жовтіти від зради**», «**зеленіти від туги**» та ін.). Таким чином, колористичні уявлення допомагають як індивідуальному, так і колективному

суб'єкту певним чином **упорядкувати** й **зрозуміти** оточуючий світ, **категоризувати** його прояви і **побудувати** власний образ світу й світогляд.

Ми зосередимося на діагностичних функціях кольорів, які формувались упродовж тривалого часу, проходячи такі етапи: **відображення – стани – категоризація – уявлення – знання – ставлення – використання** (спочатку кольори відображаються у психіці людини, потім вони обумовлюють виникнення у людини певних станів, після цього кольори категоризуються людиною, впливаючи на формування у неї колористичних уявлень і знань, які детермінують систему певних ставлень до оточуючого середовища, до соціуму й до себе, після чого людина може використовувати на практиці власні оцінки, ставлення і знання про кольори). Саме такою, на нашу думку, є **схема формування діагностичної функції кольорів**. Ця схема уможливіє **визначення ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів**. Т. Воропаєва підкреслює, що «критеріальною ознакою при дослідженні конфліктів, конфліктних ситуацій та процесів конфліктизації та деконфліктизації є конфліктність», а «конфліктизація – це процес підвищення (посилення) рівня конфліктності у будь-якому соціумі (як на індивідуальному, так і на колективному рівні)» [8].

Відомо, що сприймання кольорів людиною в залежності від її емоційних станів, а також **прихильність** до одних кольорів, **байдужість** до других і **відкидання** третіх досліджувались американським консультантом з питань кольору та автором теорії кольорів Фабером Бірреном (1900–1988), а також швейцарським психологом і розробником відомого колірної тесту Максом Люшером (1923–2017). У професійній діяльності М. Люшера відобразилась запропонована нами схема формування діагностичної функції кольорів, адже у 1947 р. М. Люшер, якому було лише 23 роки, вперше репрезентував основні положення запропонованої ним колірної діагностики на Першому Всесвітньому конгресі психологів. У 1949 р. М. Люшер захистив дисертацію «Колір як інструмент психодіагностики», після чого тест Макса Люшера поширився по всьому світу і отримав міжнародне визнання [28]. Все життя М. Люшера було пов'язане з проведенням наукових конференцій і навчальних семінарів для психологів та психотерапевтів, а також з підтримкою і впровадженням наукових розробок у сфері колірної діагностики, читанням лекцій в університетах і наукових установах США, Європи та Австралії [28].

Основною ідеєю тесту М. Люшера є взаємозв'язок між активним вибором кольору і психотипом суб'єкта, який робить цей вибір. У своїх працях М. Люшер радив визначити емоційні стани людини за запропонованою кольоровою гамою: чорний колір – песимістичність, конфлікт, стрес; коричневий – консервативність, нестійкість, ірраціональність; зелений – потреба у самостверд-

женні, потяг до знань; синій – спокій, впевненість і взаєморозуміння; сірий – нейтральність, врівноваженість [28]. Кінцевим результатом тесту М. Люшера є великий обсяг інформації, яка стосується свідомої та несвідомої сфер суб'єкта, а також конкретних стресових зон. Завдяки цьому тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження», в першу чергу, це стосується стресових станів на ранній стадії їх розвитку. На думку М. Люшера, сприйняття кольору людиною є об'єктивним і універсальним, але колірні переваги є суб'єктивними, і саме ця різниця дозволяє виміряти суб'єктивні стани людей за допомогою колірної тесту. Серед інших тестів М. Люшера найпопулярнішою у світі є восьмикольорова версія тесту Люшера [28]. При його застосуванні використовується набір з восьми кольорів: сірого (умовний номер – 0), темно-синього (1), синьо-зеленого (2), червоно-жовтого (3), жовто-червоного (4), фіолетового (5), коричневого (6) і чорного (7). Процедура тестування полягає в упорядкуванні кольорів досліджуваним за ступенем їх суб'єктивної привабливості [28]. Тестування проводиться при природному освітленні, але не допускається вплив на кольори тесту прямого сонячного світла. Інструкція передбачає прохання відволіктися від асоціацій, пов'язаних з модою, традиціями, загальноприйнятими смаками і постаратися вибрати кольору, орієнтуючись на своє особисте ставлення до них. Цей тест дозволяє провести швидкий і глибокий аналіз особистості на основі інформації, отриманої при простому ранжируванні кольорів [28]. Результати такої колірної діагностики дозволяють виявити цілу низку характеристик особистості і надати рекомендації щодо того, як уникнути стресів. Тест М. Люшера надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами. І.І. Черьомушнікова показала, що тест Люшера дозволяє виявити компенсаторні можливості людини, оцінити ступінь вираженості хворобливо загострених рис характеру й клінічних проявів [32].

Відомо, що М. Люшер досліджував так звані «кольори конфлікту», а у 1995 р. вийшла його книга «Кохання без конфліктів». Конфліктизаційний вимір його тесту є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації військовослужбовців. Українські дослідниці Т. Воропаєва та І. Кареліна використали восьмикольорову версію тесту М. Люшера для обстеження 160 ветеранів АТО та ООС з метою виявлення у них **передконфліктних, конфліктних та постконфліктних** станів. Це стало підтвердженням вагомості ролі колористики у дослідженнях конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів, оскільки були виявлені індивідуальні й колективні закономірності конфліктизації різних сфер життя в умовах тривалого міждержавного збройного конфлікту. Дослідниці врахували, що особливості сприймання суб'єктом різних кольорів і колірний вибір суб'єкта пов'язаний з його: а) психоемоційними станами, б) транзитивними

психічними станами (емоційний фон настрою, працездатність, активність і т.п.), в) емоційно-особистісним благополуччям, г) рівнем особистісної зрілості, ґ) більш стійкими особистісними характеристиками. Тест М. Люшера може виявляти безпосередні, невідкладні свідомості прояви індивідуально-особистісних властивостей суб'єкта, а також допомагає оцінити рівень реактивної та особистісної тривожності, рівень депресії тощо. Отже, у названому дослідженні були виявлені як індивідуальні особливості суб'єктів, так і колективні (групові). Зокрема, у ветеранів АТО та ООС було виявлено: прагнення до самореалізації (88%); підвищену тривожність і уразливість (85%); емоційну напруженість (82%); передстресові стани, пов'язані з неможливістю впоратися із ситуацією, що склалася (80%); потреби у розумінні й підтримці, у емоційному комфорті й глибокій прихильності як інструменті досягнення зовнішнього захисту (76%); намагання протидіяти обставинам, що перешкоджають вільній самореалізації особистості (72%); риси стеничності (активності) і мужності (68%); перебування у стані стресу і почуття переваги (67%); високий рівень конфліктності (63%); протест щодо заборон і небажаних обмежень (62%); схильність до ризику (61%); потреба у самоповазі та збереженні особистісного реноме в очах значущих людей (60%); потреба розпоряджатися своєю долею (58%); прагнення подолати упередженість і недоброчинність оточуючих людей (57%); комплекс психологічно несприятливих чинників, що перешкоджають встановленню нормальних між особистісних відносин (55%); сензитивність до критичних зауважень (54%); недовірливість (54%); переживання почуття образи (53%); стримування емоційних реакцій (51%); обмеження сфери спілкування і вибірковості у контактах (47%); настороженість у міжособистісних взаєминах (45%); потребу в досягненнях (43%); труднощі у сфері соціальної адаптації, зокрема через вразливість та сензитивність (38%); високу мотивацію досягнень (31%); низьку самооцінку (28%); стан фрустрації (26%); прагнення не виявити свою сентиментальність і образливість (24%); відчуття нездоланності перешкод (18%); заперечення потреби в розслабленні (15%); зневажливе ставлення до себе (8%).

Проведене дослідження дозволило виявити особливості прояву емоційної напруженості, яка призводить до зниження стійкості психічних процесів і працездатності й може виникнути у будь-якої людини в умовах новизни, неясності, а також у конфліктних ситуаціях. Емоційна напруженість часто обумовлюється передбаченням несприятливого для даної особи розвитку подій (передусім у сфері значущих для неї відносин). Для емоційно напруженої особи характерним є стійке прагнення до соціальної замкнутості, що супроводжується почуттям неповноцінності, надзвичайною чутливістю до негативних оцінок оточуючих людей і униканням соціальної взаємодії. Причиною емоційної

напруженості є перевтома, прагнення уникнути порушень і нових зусиль, втеча у світ ілюзій, який більше відповідає власним уявленням і вимогам суб'єкта.

Заперечення потреби у розслабленні пов'язане з придушенням фізіологічних потреб, з прагненням здобути перемогу в будь-якій ситуації, з активним пошуком ситуацій суперництва і роботи з переважаннями. Ця потреба пов'язана з агресивним включенням суб'єкта у безперервну боротьбу за те, щоб досягати все більшого і більшого за все менший і менший час, а якщо буде потрібно, то йти наперекір зусиллям інших людей.

Потреби у розумінні й підтримці, у глибокій прихильності, емоційному комфорті й захисті від зовнішніх впливів часто стають мішенню для психологічної травматизації суб'єктів. Фрустрація цих потреб пов'язана із замкнутістю, вибірковістю в контактах, інертністю у прийнятті рішень, впертістю у відстоюванні своєї позиції, а також із сплесками активності, які швидко змінюються фазою пасивності. Отже, ветерани АТО й ООС, а також інші українські військовослужбовці вкрай потребують розвитку власної конфлікто- і стресостійкості.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що колір є базовим компонентом і атрибутом культури будь-якої спільноти, що кольори пов'язуються із надзвичайно різноманітною системою асоціацій, образів, значень, смислів, символів, які є носіями інформації про традиції, ментальність, етнічну картину світу, національний характер, національний образ світу різних народів. Проведене дослідження дозволило визначити важливу роль колористики при вивченні конфліктності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів. Колірний тест М. Люшера є унікальною «системою раннього попередження» конфліктності й стресових станів на ранній стадії їх розгортання. Цей тест надає також додаткову інформацію для психотерапевтичної роботи з пацієнтами, дозволяючи виявити компенсаторні можливості суб'єктів. Конфліктизаційний вимір тесту М. Люшера є надзвичайно важливим для психологічної реабілітації ветеранів АТО й ООС, оскільки може виявляти передконфліктні, конфліктні та постконфліктні стани суб'єктів. Отже, проведене дослідження підтверджує широкі психодіагностичні можливості колористики.

1. Авер'янова Н. М. Арт-терапія як засіб реабілітації учасників бойових дій в умовах російсько-українського збройного конфлікту. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 26. С. 8–12.

2. Авер'янова Н. М. Система художніх образів українського мистецтва як чинник формування національного образу світу. *Українознавчий альманах*. 2009. Вип. 1. С. 6–8.

3. Авер'янова Н. М. *Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз)*: автореф. дис. ... канд.

філос. наук: 09.00.12 «Українознавство». К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 24 с.

4. Бази́ма Б. А. *Психологія цвета: Теорія і практика*. СПб.: Речь, 2005. 112 с.

5. Бреслав Г. Э. *Цветопсихология и цветолечение*. СПб.: Питер, 2000. 286 с.

6. Вежицкая А. *Язык. Культура. Познание*. М.: Русские словари, 1997. 411 с.

7. Войтович Д. І. Особливості колористичних впроваджень в сучасній народній житловій архітектурі на прикладі західних областей України. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків: ХАМД. 2009. № 14. С. 23–29.

8. Воропаєва Т. С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти. *Научный взгляд в будущее*. 2018. Вып. 10. Т. 2. 49–56.

9. Воропаєва Т. С. Образ світу, картина світу, світогляд, ідентичність в предметному полі українознавства: теоретико-методологічні засади. *Українознавчий альманах*. Вип. 1. 2009. С. 21–26.

10. Воропаєва Т. С. Формування ідентифікаційної матриці та культуротворча діяльність українців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. 2009. Вип. 13. С. 15–18.

11. Гавриленко О. Н. Параметр тривожности и цветопредпочтение. *Проблемы цвета в психологии*. М.: Наука, 1993. С. 144–149.

12. Геринг Э. *Цвет как семантический объект*. М.: Речь, 1987. 157 с.

13. Гране М. *Китайская мысль*. М.: Республика, 2004. 526 с.

14. Драгунский В. В. *Живая энергия цвета*. Минск: Харвест, 2001. 256 с.

15. *Древнекитайская философия. Эпоха Хань*. М.: Наука, 1990. 523 с.

16. Исаев А. А., Теплых Д. А. *Философия цвета: феномен цвета в мышлении и творчестве: монография*. 3-е изд., стер. М.: ФЛИНТА, 2016. 180 с.

17. Кабо В. Р. *Синкретизм первобытного искусства: Ранние формы искусства*. М.: Наука, 1972. 320 с.

18. Кривда Н. Ю. Міфологічні уявлення мисливців пізнього палеоліту. *Історія української філософії: підручник*. К.: «Академкнига», 2008. С. 42–43.

19. Кримський С. Феномен українського бароко. *Історія української культури: в 5 тт. Т.3: Українська культура II пол. XVII–XVIII ст.* К.: Наукова думка, 2003. 1245 с.

20. Маслова В. А. *Лингвокультурология: учебное пособие*. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

21. Медведев В. Ю. *Цветоведение и колористика*. СПб.: ИПЦ СПГУТД, 2005. 116 с.

22. Миронова Л. Н. Семантика цвета в эволюции психики человека. *Проблема цвета в психологии*. М.: Наука, 1993. 207 с.

23. Миронова Л. Н. *Цвет в изобразительном искусстве*. Минск: Беларусь, 2003. 151 с.
24. Миронова Л. Н. *Цветоведение*. Минск: Вышэйшая школа, 1984. 286 с.
25. Перепелкин Ю. Я. *Древний Египет*. СПб., 2000. 560 с.
26. Роу К. Концепция цвета и цветовой символизм в древнем мире. *Психология цвета*. М.: Рефл-бук, Ваклер, 1996. С. 7–46.
27. Серов Н. В. *Цвет культуры*. СПб.: Речь, 2004. 672 с.
28. Собчик Л. Н. *МЦВ – Метод цветowych выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера*. СПб.: Речь, 2001. 112 с.
29. Сычев Л. П., Сычев В. Л. *Китайский костюм*. М.: Наука, 1975. 172 с.
30. Табачковский В. Феноменология в Дрогобичі: «Пробуджувані візії» Бруно Шульца. *Філософська думка*. 2004. №2. С. 90–98.
31. Тэрнер В. У. *Символ и ритуал*. М.: Наука, 1983. 480 с.
32. Черёмушников И. И. *Возможности теста Люшера (8-цветовой вариант) в диагностике характерологических и поведенческих особенностей студентов с различным уровнем физической подготовки*: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Оренбург, 2010. 25 с.
33. Шоу Я. *Древний Египет*. М.: Наука, 2006. 206 с.
34. Элькин В. М. *Театр цвета и мелодии Ваших страстей. Цветовая психология и психотерапия шедеврами искусства*. СПб.: Петрополис, 2005. 292 с.
35. *Эстетика: Словарь*. М.: Политиздат, 1989. 447 с.
36. Яньшин П. В. *Эмоциональный цвет*. Самара: СамГПУ, 1996. 218 с.
37. Moscovici S. The phenomenon of social representations. *Social representations* / Eds. M. Fair & S. Moscovici. Cambridge-Paris, 1984. P. 3–69.

References

1. Averianova N. M. (2020). *Art-terapiya yak zasib rehabilitatsiyi uchasnykiv boyovykh diy v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koho zbroynoho konfliktu* [Art therapy as a means of rehabilitation of combatants in the Russian-Ukrainian armed conflict]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 26. Pp. 8–12. (in Ukrainian).
2. Averianova N. M. (2009). *Systema khudozhnikh obraziv ukrayins'koho mystetstva yak chynnyk formuvannya natsional'noho obrazu svitu* [The system of artistic images of Ukrainian art as a factor in the formation of the national image of the world]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 1. Pp. 6–8. (in Ukrainian).
3. Averianova N. M. (2007). *Obrazotvorche mystetstvo yak chynnyk natsional'noho vykhovannya osobystosti (ukrayinoznavchyy analiz)* [Fine arts as a factor of national education of personality (Ukrainian studies analysis)]: author. dis. ... Cand. philos. sciences:

- 09.00.12 «Ukrayinoznavstvo». Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. 24 p. (in Ukrainian).
4. Bazyma B. A. (2005). *Psikhologiya tsveta: Teoriya i praktika* [Psychology of color: Theory and practice]. St. Petersburg: Rech'. 112 p. (in Russian).
5. Breslav G. E. (2000). *Tsvetopsikhologiya i tsvetolecheniye* [Cvetopsychology and color therapy]. St. Petersburg: Piter. 286 p. (in Russian).
6. Vezhbitskaya A. (1997). *Yazyk. Kul'tura. Poznaniye* [Language. Culture. Cognition]. Moscow: Russkiye slovari. 411 p. (in Russian).
7. Voytovych D. I. (2009). *Osoblyvosti kolorystychnykh vprovadzhen' v suchasniy narodniy zhytloviy arkhitekturi na prykladi zakhidnykh oblastey Ukrayiny* [Features of color implementations in modern folk residential architecture on the example of the western regions of Ukraine]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv*. Kharkiv: KHAMD. No.14. Pp. 23–29. (in Ukrainian).
8. Voropayeva T.S. (2018). *Konfliktyzaciyni ta dekonfliktyzaciyni procesy v Ukrayini: social'no-filosof's'ki aspekty* [Conflictization and deconflictization processes in Ukraine: social-philosophical aspects]. *Nauchnyi vzgliad v budushchee*. Issue 10. Vol. 2. Pp. 49–56. (in Ukrainian).
9. Voropayeva T.S. (2009). *Obraz svitu, kartyna svitu, svitohlyad, identychnist' v predmetnomu poli ukrayinoznavstva: teoretyko-metodolohichni zasady* [The image of the world, the picture of the world, the worldview, identity in the subject field of Ukrainian studies: theoretical and methodological principles]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 1. Pp. 21–26. (in Ukrainian).
10. Voropayeva T.S. (2009). *Formuvannya identyfikatsiyanoi matrytsi ta kul'turotvorcha diyal'nist' ukrayintsiv*. *Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*. Issue 13. Pp. 15–18. (in Ukrainian).
11. Gavrilenko O. N. (1993). *Parametr trevozhnosti i tsvetopredpochteniy* [Parameter of anxiety and color preference. Color problems in psychology]. *Problemy tsveta v psikhologii*. Moscow: Nauka. Pp. 144–149. (in Russian).
12. Gering E. (1987). *Tsvet kak semanticheskyy ob'yekt* [Color as a semantic object]. Moscow: Rech'. 157 p. (in Russian).
13. Grane M. (2004). *Kitayskaya mysl'* [Chinese Thought]. Moscow: Respublika. 526 p. (in Russian).
14. Dragunskiy V. V. (2001). *Zhivaya energiya tsveta* [Living energy of color]. Minsk: Kharvest. 256 p. (in Russian).
15. *Drevnekitayskaya filosofiya. Epokha Khan'* [Ancient Chinese philosophy. The era of Han]. (1990). Moscow: Nauka. 523 p. (in Russian).
16. Isayev A. A., Teplykh D. A. (2016). *Filosofiya tsveta: fenomen tsveta v myshlenii i tvorchestve: monografiya. 3-ye izd., ster.* [Philosophy of color: the phenomenon of color in thinking and creativity:

monograph. 3rd ed., erased.]. Moscow: FLINTA. 180 p. (in Russian).

17. Kabo V. R. (1972). *Sinkretizm pervobytnogo iskusstva: Ranniye formy iskusstva* [Syncretism of Primitive Art: Early Art Forms]. Moscow: Nauka. 320 p. (in Russian).

18. Kryvda N. YU. (2008). *Mifolohichni uyavleniya myslyvtsiv pizn'oho paleolitu* [Mythological ideas of hunters of the late Paleolithic]. *Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi: pidruchnyk*. Kyiv: «Akademknyha». Pp. 42–43. (in Ukrainian).

19. Kryms'kyy S. (2003). *Fenomen ukrayins'koho baroko* [The phenomenon of the Ukrainian Baroque]. *Istoriya ukrayins'koyi kul'tury: v 5 tt. Ukrayins'ka kul'tura II pol. XVII–XVIII st.* Vol. 3. Kyiv: Naukova dumka. 1245 p. (in Ukrainian).

20. Maslova V. A. (2001). *Lingvokul'turologiya: uchebnoye posobiye* [Lingvoculturology: a tutorial]. Moscow: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya». 208 p. (in Russian).

21. Medvedev V. YU. (2005). *Tsvetovedeniye i koloristika* [Color science and coloristics]. St. Petersburg. 116 p. (in Russian).

22. Mironova L. N. (1993). *Semantika tsveta v evolyutsii psikhiki cheloveka* [Semantics of color in the evolution of the human psyche]. *Problema tsveta v psikhologii*. Moscow: Nauka. 207 p. (in Russian).

23. Mironova L. N. (2003). *Tsvet v izobrazitel'nom iskusstve* [Color in the visual arts]. Minsk: Belarus'. 151 p. (in Russian).

24. Mironova L. N. (1984). *Tsvetovedeniye* [Color science]. Minsk: Vysheyshaya shkola. 286 p. (in Russian).

25. Perepelkin YU. YA. (2000). *Drevniy Yegipet* [Ancient Egypt]. St. Petersburg. 560 p. (in Russian).

26. Rou K. (1996). *Kontseptsiya tsveta i tsvetovoy simvolizm v drevnem mire* [The concept of color and color symbolism in the ancient world]. *Psikhologiya tsveta*. Moscow: Refl-buk, Vakler. Pp. 7–46. (in Russian).

27. Serov N. V. (2004). *Tsvet kul'tury* [The Color of Culture]. St. Petersburg: Rech'. 672 p. (in Russian).

28. Sobchik L. N. (2001). *MTSV – Metod tsvetovyykh vyborov. Modifitsirovanny vos'mitsvetovoy test Lyushera* [MTsV – Method of color choices. Modified eight-color Luscher test]. St. Petersburg: Rech'. 112 p. (in Russian).

29. Sychev L. P., Sychev V. L. (1975). *Kitayskiy kostyum* [Chinese costume]. Moscow: Nauka. 172 p. (in Russian).

30. Tabachkovs'kyy V. (2004). *Fenomenolohiya v Drohobychi: «Probudzhvani viziyi» Bruno Shul'tsa* [Phenomenology in Drohobych: «Awakening Visions» by Bruno Schulz]. *Filosofs'ka dumka*. No. 2. Pp. 90–98. (in Ukrainian).

31. Terner V. U. (1983). *Simvol i ritual* [Symbol and ritual]. Moscow: Nauka. 480 p. (in Russian).

32. Cheromushnikova I. I. (2010). *Vozmozhnosti testa Lyushera (8-tsvetovoy variant) v diagnostike kharakterologicheskikh i povedencheskikh osobennostey studentov s razlichnym urovnem fizicheskoy podgotovki* [Possibilities of the Luscher test (8-color version) in the diagnosis of characterological and behavioral characteristics of students with different levels of physical fitness]: author. dis. ... Cand. psychol. sciences. Orenburg. 25 p. (in Russian).

33. Shou YA. (2006). *Drevniy Yegipet* [Ancient Egypt]. Moscow: Nauka. 206 p. (in Russian).

34. El'kin V. M. (2005). *Teatr tsveta i melodii Vashikh strastey. Tsvetovaya psikhologiya i psikhoterapiya shedevrami iskusstva* [Theater of color and melody of your passions. Color psychology and psychotherapy with masterpieces of art]. St. Petersburg: Petropolis. 292 p. (in Russian).

35. *Estetika: Slovar'* [Aesthetics: Dictionary]. (1989). Moscow: Politizdat. 447 p. (in Russian).

36. Yan'shin P. V. (1996). *Emotsional'nyy tsvet* [Emotional color]. Samara: SamGPU. 218 p. (in Russian).

37. Moscovici S. (1984). The phenomenon of social representations. *Social representations* / Eds. M. Fair & S. Moscovici. Cambridge-Paris. Pp. 3–69.